

En begrebshistorisk analyse af “folkets selvstyre” i forfatningskampen

AF MIKKEL FLOHR

SLAGMARK #85

SIDER: 133-153

Denne artikel handler om begrebet “folkets selvstyre”, nærmere bestemt dets historiske oprindelse, udvikling og betydning i den danske forfatningskamp i slutningen af det nittende århundrede. Begrebet var centralt i udviklingen og udbredelsen af demokratiske idéer i Danmark og en forløber for det senere danske synonym for demokrati “folkestyre”. Men det er ikke bare en oversættelse af demokrati. Folkets selvstyre er et unikt begreb med sin egen historie og konnotationer, der er afledt af folkebegrebet og formet af forfatningskampen. Selvom “demokrati” blev et vigtigt begreb efter enevældens fald i 1848, forblev det dybt kontroversielt, i modsætning til folkebegrebet, der blev den primære fællesskabsbetegnelse og kilde til politisk legitimitet.¹ Folkebegrebet var derfor det oplagte diskursive udgangspunkt for formuleringen og forfølgelsen af demokratiske idéer. Det Forenede Venstres første manifest fra 1870 benyttede udtrykket folkets selvstyre til at betegne deres politiske målsætning om folketingsparlamentarisme, men under de hårde politiske kampe, der fortsatte hele vejen frem til det såkaldte “systemskifte” i 1901, udviklede begrebet sig til også at udtrykke en række relaterede – men langt mere radikale – idéer

1 Bertel Nygaard, “Demokratibegrebets gennembrud i Danmark i 1848,” *Historisk tidsskrift* 111, nr. 1 (2011): 37–73; Jeppe Nevers, *Fra Skældsord Til Slagord: Demokratibegrebet i Dansk Politisk Historie* (Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2011), 95–120.

om folket og dets selvstyre som en form for konstituerende magt, der stod over både kongen og grundloven.

Artiklen trækker på og bidrager til den nyere begrebshistoriske litteratur om folk og demokrati, særligt Ove Korsgaards og Jeppe Nevers' eminente bidrag. Korsgaards udførlige begrebshistorie om folket identificerer på traditionel vis Junigrundloven fra 1849 med demokratiets introduktion i Danmark og udvisker derved delvist den centrale rolle folkebegrebet spillede i formuleringen af demokratiske idéer og den langstrakte kamp for deres realisering efterfølgende.² Jeppe Nevers' analyse af demokratiets begrebshistorie fremhæver til gengæld, hvordan folkebegrebet formede forestillinger om demokrati. Hans primære fokus er dog på begrebet folkestyre, der brød gennem efter systemskiftet, om end han også nævner eksempler på den forudgående brug af folkets selvstyre. Selvom Korsgaard og Nevers har belyst henholdsvis folkets og folkestyrets begrebshistorie, mangler der stadig en analyse af folkets selvstyre, der på mange måder udgør bindeledet mellem de to og er en central del af formuleringen af og kampen for demokrati i Danmark.³

Jeg benytter en begrebshistorisk tilgang, inspireret af Reinhart Kosellecks arbejde, til at belyse betydningen af begrebet folkets selvstyre i forfatningskampen.⁴ Jeg fortolker begrebets betydning som både en refleksion og en effektiv del af den historiske kontekst, det blev brugt i. Jeg rekonstruerer begrebets semantiske indhold og udvikling i denne sammenhæng ved hjælp af avisartikler, centrale politiske dokumenter og andre historiske kilder, som jeg sammenholder med den eksisterende historiografi.⁵ Artiklen er organiseret i tre dele: Første del handler om folkebegrebets

2 Ove Korsgaard, *Kampen om folket: Et dannelsesperspektiv på dansk historie gennem 500 år* (København: Gyldendal, 2004), 167, 465. Korsgaard anerkender dog at selve demokratibegrebet ikke slog gennem før systemskiftet (s. 393).

3 Nevers, *Fra skældsord til slagord*, 133, 137–40; Jeppe Nevers og Jesper Lundsby Skov, "The Folk'ish Heritage in Nordic Democracy: Examples from Denmark and Norway," *Journal of Modern European History* 17, nr. 4 (2019): 435–39.

4 Bemærk imidlertid, at min relativt snævre historiske og geografiske afgrænsning såvel som fokus på begrebet folkets selvstyre – der var uomgængeligt i perioden, men ikke et grundbegreb som sådan – adskiller sig fra gængs begrebshistorie.

5 Reinhart Koselleck, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time* (New York, NY: Columbia University Press, 2004), 81–89; Reinhart Koselleck, "Introduction and Prefaces to the *Geschichtliche Grundbegriffe*," *Contributions to the History of Concepts* 6, nr. 1 (2011): 16–22; Reinhart Koselleck, "A Response to Comments on *Geschichtliche Grundbegriffe*," i *The Meaning of Historical Terms and*

udvikling fra middelalderen og frem til midten af det nittende århundrede. Anden del tegner et omrids af forfatningskampen og Venstres formulering af og kamp for folkets selvstyre i den sammenhæng. Den tredje og sidste del af artiklen ser nærmere på visnepolitikken, provisorierne og særligt det folkelige gennembrud og dets relation til forskellige formuleringer af folkets selvstyre, folkestyre og demokrati.

I. FOLKEBEGREBETS MODERNE UDVIKLING

I slutningen af middelalderen eksisterede begrebet folket ikke, som vi kender det i dag. Befolkningen blev fortrinsvis forstået og omtalt i forhold til dens hierarkiske opdeling i fire stænder: De gejstlige, adlen, borgerne og bønderne. Begrebet folk blev hovedsageligt brugt til at beskrive en gruppe individer, der var underlagt et patriarkalsk overhoved i en familie, husholdning eller en anden form for arbejdsplads; men det kunne også bruges til at beskrive kongens eller Guds undersætter på tilsvarende vis. Derudover blev det også af og til brugt om de to laveste stænder (*qua* "almuen"). Folkebegrebet var med andre ord en social og politisk undersåtskategori ofte defineret i forhold til en specifik patriarkalsk autoritetsfigur.⁶

Standssamfundets og dets begreber blev gradvist undermineret. Efter Reformationen blev kirken og de gejstlige underlagt kongemagten og enevældens introduktion i 1660 indskrænkede adlens magt og indflydelse voldsomt.⁷ Samtidig begyndte naturretslige og nationalromantiske idéer at tilføje nye semantiske dimensioner til folkebegrebet, og disse dimensioner faciliterede dets udvikling fra at være en undersåtskategori til at blive *det* centrale politiske subjekt, som vi kender i dag. Ove Korsgaard har vist, hvordan folkebegrebets middelalderlige betydning i løbet af det attende århundrede blev suppleret og i stigende grad afløst af nye normative betydninger, der ofte knyttede sig til brugen af begrebet i bestemt ental – altså "folket".⁸

Concepts: New Studies on Begriffsgeschichte, red. Hartmut Lehmann og Melvin Richter (Washington D. C.: German Historical Institute, 1996), 62–64.

6 Aksel Erhardt Christensen, *Danmark, Norden Og Østersøen: Udvalgte afhandlinger* (København: Den Danske Historiske Forening, 1976), 265; Nevers, *Fra skældsord til slagord*, 121; Korsgaard, *Kampen om folket*, 40–44.

7 Korsgaard, *Kampen om folket*, 70–73; Knud Jespersen, *Historien om danskerne, 1500-2000* (København: Gyldendal, 2013), 64–68.

8 Korsgaard, *Kampen om folket*, 40–44, 107–10.

Disse nye betydninger kan opdeles i tre primære semantiske grupper, der imidlertid ofte overlappede i praksis:

- 1) En *politisk* forståelse af folket som et politisk fællesskab af borgere (uden skelen til stand eller sprog), forenet under kongens autoritet og love, inspireret af samtidige naturretlig idéer og sociale kontraktteorier, hvor folket blev forstået som grundlaget for kongemagten.⁹
- 2) En *nationalromantisk* forståelse af folket, som et oprindeligt (præpolitisk) og unikt kulturelt og sprogligt fællesskab (*qua* nationen), der udgjorde grundlaget for det politiske fællesskab i staten etc.¹⁰
- 3) En *social* forståelse af folket som de laveste og underordnede klasser (først hovedsageligt bønderne og sidenhen arbejderklassen), der samtidig udgjorde det store flertal af befolkningen. Denne forståelse af folket var nært forbundet med den tidligere forståelse af folket som almue og undersætter, men ikke nødvendigvis forbundet med en accept af deres sociale og politiske position.

Den politiske forståelse af folket som borgere underlagt og repræsenteret af kongen vandt indpas i den enevældige stat fra midten af det attende århundrede og fremefter, hvor den blandt andet blev mobiliseret i forsøget på at forene den multinatio-

9 Disse idéer blev introduceret på dansk af blandt andet Ludvig Holberg og Jens Schelderup Sneedorff, der hver især fremhævede "folket" som et sammenhængende politisk fællesskab, der udgjorde grundlaget for kongens autoritet – uden blik for de potentielt radikale implikationer. Ludvig Holberg, *Introduction til Naturens- og Folke-Rettens Kundskab, Uddragen Af de fornemste Juristers besynderlig Grotii Pufendorfs og Thomasii Skrifter, Illustreret med Exempler af de Nordiske Historier, og confereret med disse Rigers, saa vel gamle som nye Love* (København: Johan Kruse, 1716); Jens Schelderup Sneedorff, *Om den borgerlige Regiering* (København: Johann Benjamin Ackermann, 1757); Hans Vammen, "Grundlaget for det moderne Danmark? Hovedlinjer i dansk politisk idéhistorie 1750-1850," *Historisk tidsskrift* 14, nr. 1 (1984): 26.

10 Den nationalromantiske forestilling om folket stammede bl.a. fra Johann Gottfried Herder og Johann Gottlieb Fichte. Den vandt først indpas i Danmark i en kulturel og litterær sammenhæng og blev derefter politiseret. Korsgaard, *Kampen om folket*, 133–41, 148–52, 199–224 (om nationsbegrebet se også 110–14); Lorenz Rerup, "Fra litterær til politisk nationalisme: Udvikling og udbredelse fra 1800–1845," i *Dansk identitetshistorie. Bind 2.*, red. Ole Feldbæk (København: Hans Reitzel, 1992), 325–90.

nale helstats borgere under kongens autoritet.¹¹ Den nære diskursive forbindelse mellem konge og folk tillod den liberale opposition, der voksede frem efter stænderforsamlingernes introduktion i 1830'erne, at tale folkets sag uden at konfrontere enevælden direkte. De liberale orienterede sig imidlertid hovedsageligt efter en nationalromantisk forståelse af folket som et oprindeligt fællesskab forenet af sprog og historie, der udgjorde kongemagtens grundlag. Denne forståelse af folket blev udgangspunktet for de såkaldte "nationalliberales" krav om inkorporationen af Slesvig i Danmark og en "fri konstitution", der blev afgørende for enevældens afvikling og den politiske udvikling i den følgende periode.¹² Folkebegrebet blev derudover brugt i en social betydning af både konservative og radikale kræfter. Førstnævnte brugte det synonymt med almuen, masserne og pøblen, når de ønskede at fremhæve størstedelen af befolkningens irrationalitet og farerne ved at lade dem få politisk indflydelse svarende til deres antal, hvorimod sidstnævnte brugte det til at fremhæve uretfærdigheden ved fortsat at holde dem uden for politisk indflydelse.

De nationalliberale opnåede deres politiske mål om en fri konstitution efter enevældens bløde fald i 1848. Junigrundloven er ofte blevet fortolket ift. den efterfølgende udvikling mod parlamentarisk demokrati.¹³ Men der var først og fremmest tale om et konstitutionelt indskrænket monarki med en blandet forfatning.¹⁴ Det

11 Jens Arup Seip, "Teorien om det opinionsstyrte enevelde," *Historisk tidsskrift (Norge)* 38 (1958): 397–463; Vammen, "Grundlaget for det moderne Danmark?" 36; Korsgaard, *Kampen om folket*, 167–68.

12 Henrik Horstbøll, "Print-Culture and the Advent of Nationalism: State-Patriotism and the Problem of Nationality in the Popular Culture of the Printing Press during the Period of 'Vormärz' in Denmark," *History of European Ideas* 16, nr. 4–6 (1993): 467–75; Flemming Mikkelsen, "Denmark 1700–1849: Crowds, Movement and Absolute Monarchy," i *Popular Struggle and Democracy in Scandinavia, 1700–Present*, red. Flemming Mikkelsen, Knut Kjeldstadli og Stefan Nyzell (Hampshire: Palgrave, 2018), 29; Jes Fabricius Møller, "Det indskrænkede monarki og teorien om statsmagtens ligevægt," *Historisk tidsskrift (Norge)* 93, nr. 4 (2014): 550–51; Mogens Herman Hansen, *Demokratiets historie fra oldtid til nutid* (København: Tusculanum, 2012), 75; Nevers, *Fra skældsord til slagord*, 100–104.

13 For et overblik se Palle Svensson, "Var vore forfatningsfædre demokrater," *Temp* 5 (2012): 5–27. Tim Knudsen har identificeret Venstres opportunistiske fortolkning af Junigrundloven under forfatningskampen som kilde til denne myte. Tim Knudsen, "Historiens dom over 1864," i *Efter 1864: Krigens følger på kort og lang sigt*, red. Inge Adriansen og Steen Bo Frandsen (Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2016), 11–59; Jes Fabricius Møller, "Junigrundloven og parlamentarismen: Om Claus Friisbergs disputat," *Historisk tidsskrift* 108, nr. 1 (2013): 198; Anette Warring, *Historie, magt og identitet: Grundlovsfejringene gennem 150 år* (Århus: Århus Universitetsforlag, 2004), 53ff.

14 Jens Himmelstrup og Jens Møller, "Danmarks Riges Grundlov af 5. Juni 1849," i *Danske forfatningslove 1665–1953* (København: Schultz Forlag, 1958), 61 (§1), mm.; Møller, "Det indskrænkede monarki."

var selvfølgelig også et stort demokratisk fremskridt ift. enevælden, og udviklingen blev generelt opfattet som en sejr for folket i samtiden. Folket udviklede sig derved til et uomgængeligt grundbegreb i samtidens politiske diskurs.¹⁵ Det var særligt den betydning, som de nationalliberale havde tilskrevet folket, der kom til at definere det nye politiske fællesskab og motivere krigsindsatsen i De Slesvigske Krige. Der var tale om en nationalromantisk forestilling om et sammenhængende folk forenet af sprog og historie – der stod i opposition til andre, særligt tysktalende, folk – og som nød et nært forhold til kongen (her ses stadig klare spor af naturretstæknin-gen), der var blevet cementeret med Junigrundloven.¹⁶ Folket blev repræsenteret af kongen og det politiske system som helhed, men grundloven garanterede desuden folkelig repræsentation via den almindelige valgret, der gav stemmeret til alle økonomisk uafhængige og ustraffede mænd over 30 med egen husholdning.¹⁷

Men folket blev generelt ikke forstået som et selvstændigt subjekt, der var i stand til at handle på egen hånd eller for den sags skyld styre uden de dannede og besiddende klassers ledelse og assistance; "Folkets Kjerne" som den ledende national-liberale D.G. Monrad kaldte dem. Det var dem, der skulle repræsentere og lede på folkets vegne. På den måde bibeholdt det dominerende nationalliberale folkebegreb også spor af den tidligere paternalistiske forståelse af folket som underklasse og undersætter i en ny kontekst.¹⁸ Folket og dets interesser skulle repræsenteres politisk, men det betød ikke, at de selv kunne eller skulle gøre det. Forestillingen om folket som en kollektiv politisk aktør, der var i stand til selv at styre, begyndte først for

15 Se for eksempel *Fædrelandet*, 21. marts, 1848, 583; Anne Engelst Nørgaards bidrag i dette temanummer "Hvem var folket i det tidlige folkestyre"; Nevers, *Fra skældsord til slagord*, 119.

16 Michael Bregnsbo, "Danmark 1848: Systemskifte og borgerkrig," *Fortid og nutid* 1 (1998): 251–69; Niels Clemmensen, "Fra Junigrundlov til revideret Junigrundlov 1849-1866," *Den jyske historiker* 83–4 (1999): 182.

17 Himmelstrup og Møller, "Grundlov af 5. Juni 1849," 65 (§35); Henrik Horstbøll, "Politisk medborgerskab og Junigrundloven: Den almindelige valgets begrebshistorie," *Den jyske historiker* 83–84 (1999): 168–80; Anette Faye, *Husbondret: Rettighedskulturer i Danmark, 1750-1920* (København: Tusculanums, 2008). Der gik dog lang tid før bønder og arbejdere tog stemmeretten i brug: I 1855 var stemmeprocenten kun ca. 15%, i 1860'erne nåede den endelig over 30%, og først under forfatningskampen i 1870'erne nåede den over 60%. Nevers, *Fra skældsord til slagord*, 127.

18 Ditlev Gothard Monrad, *Flyvende Politiske Blade* 3 (København: C. A. Reitzel, 1842), 5–7; se også Bertel Nygaard, "D.G. Monrads liberale manifest fra 1839," *Kultur & klasse* 107 (2009): 104–6.

alvor at slå igennem i slutningen af det nittende århundrede i de politiske kampe og folkelige mobiliseringer, vi kender som forfatningskampen.

II. FORFATNINGSKAMPEN OG FOLKETS SELVSTYRE

Forfatningskampen tog udgangspunkt i Den Gennemsete Grundlov af 1866. Danmarks nederlag til Det Tyske Forbund i Den Anden Slesvigske Krig i 1864 og tabet af hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg efterlod Danmark med to forskellige forfatninger og lovgivende forsamlinger baseret på henholdsvis Junigrundloven fra 1849 og fællesforfatningen fra 1863, også kendt som "Novembergrundloven". De blev afløst af Den Gennemsete Grundlov den 28. juli 1866. Med den lykkedes det godsejerne og diverse konservative kræfter at sikre den økonomisk privilegerede valgret til Landstinget fra Novembergrundloven, der sikrede dem et solidt flertal i Landstinget, hvor de skulle fungere som modvægt til Folketinget, der fortsat blev direkte valgt af et betydeligt bredere udsnit af befolkningen baseret på den almindelige valgret etableret med Junigrundloven.¹⁹

Den Gennemsete Grundlov producerede et klart klasseskel inden for det politiske system. På den ene side var Landstinget domineret af godsejere allieret med andre dele af landets økonomiske elite og højtstående embedsmænd, der senere fandt sammen i Højre og udgjorde kernen i samtlige af de regeringer Christian IX udpegede frem til systemskiftet. På den anden side var Folketinget domineret af repræsentanter for bønderne, der udgjorde langt størstedelen af befolkningen, men var uden større politiske indflydelse under Den Gennemsete Grundlov og kongens konsekvente støtte til Højre. Flere af disse repræsentanter fandt sammen i Venstre,

19 Jens Himmelstrup og Jens Møller, "Danmarks Riges gennemsete Grundlov af 5. Juni 1848, af 28. Juli 1866," i *Danske forfatningslove 1665–1953* (København: Schultz Forlag, 1958), 117–9 (§§ 29–40); Jens Himmelstrup og Jens Møller, "Grundlov for Kongeriget Danmarks og Hertugdømmet Slesvigs Fællesanliggender, af 18. November 1863," i *Danske forfatningslove 1665–1953* (København: Schultz Forlag, 1958), 104 (§ 22); Himmelstrup og Møller, "Grundlov af 5. Juni 1849," 65 (§ 35). *Den Gennemsete Grundlov* var som sådan mere konservativ end *Junigrundloven*, som Venstre og meget af den senere historieskrivning har fremhævet, men det er også relevant at fremhæve, at den lå i forlængelse af Den Grundlovsgivende Forsamlings overvejelser om en blandet konstitution og derved også kan forstås som et forsøg på at (af-)balancere dens aristokratiske og demokratiske elementer i tråd med Den Grundlovsgivende Forsamlings overvejelser. Clemmensen, "Fra Junigrundlov," 182; Møller, "Det indskrænkede monarki," 559; Knudsen, "Historiens dom," 11–59.

der kæmpede for at øge deres indflydelse i form af, hvad de kaldte folkets selvstyre. Denne grundlovsbestemte klasseopdeling og -konflikt dannede rammen om forfatningskampen, som karakteriserede de sidste tre årtier af det nittende århundrede. På overfladen handlede konflikterne om forsvarspolitik og -budgetter, men mere principielt drejede de sig om hvilket grundlag regeringer skulle dannes på og regeringsformen som sådan.

En række folketingsmedlemmer sluttede sig i 1870 sammen i "Det Forenede Venstre". Det blev annonceret i et fælles manifest, der eksplicit hævdede "Folkets Selvstyrelse" som deres politiske mål. Det blev eksplicit identificeret med "gennemførelsen af den parlamentariske regeringsform", nærmere bestemt folketingsparlamentarisme, hvorved regeringer skulle dannes ud fra Folketingets komposition som en refleksion af folkets vilje.²⁰ Selve begrebet folkets selvstyre tog selvfølgelig udgangspunkt i det centrale folkebegreb, men forsøgte samtidig at omdefinere dets betydning og politiske implikationer: Fra den fremherskende patriarkalske forståelse af folket, der passivt blev repræsenteret og ledet af deres foresatte (de højere klasser, embedsmændene, kongen og hans ministre), til en forestilling om at folket både kunne og burde styre for sig selv gennem deres valg af repræsentanter til Folketinget, der skulle fungere som grundlag for udpegelsen af regeringen.²¹ Brugen af folkebegrebet tillod desuden Venstre at formulere deres vision om en folkeligt funderet, parlamentarisk regeringsform uden at benytte det relativt kontroversielle demokratibegreb.²²

Venstre henviste til Junigrundloven som hjemmel for indførelsen af denne regeringsform: "Folkets Selvstyrelse under anerkjendelse af den konstitutionelle Konges grundlovsmæssige Særrettigheder, er Grundtanken i Grundloven af 5te Juni

²⁰ *Dagens Nyheder*, 2. juni, 1870, 2.

²¹ Jeppe Nevers og Jesper Lundsby Skov foreslår desuden, at den specifikke formulering kan være inspireret af Norge, hvor det norske Venstres samtidige kamp for parlamentarisme var nært forbundet med kampen for uafhængighed fra den svenske krone *qua* selvstyre. Nevers og Skov, "Folk'ish Heritage," 436, 439-40.

²² Nevers, *Fra skældsord til slagord*, 21-2; Nevers og Skov, "Folk'ish Heritage," 433, 435; Korsgaard, *Kampen om folket*, 393, 472-3; se også Jussi Kurunmäki, Jeppe Nevers og Henk te Velde, "Introduction," i *Democracy in Modern Europe: A Conceptual History*, red. Jussi Kurunmäki, Jeppe Nevers og Henk te Velde (New York: Berghahn, 2018), 1-15. Demokrati-skepsissen nåede også langt ind i Venstre, særligt blandt Grundtvigianerne, se Nevers og Skov, "Folk'ish Heritage," 435-6; Nevers, *Fra skældsord til slagord*, 129-31.

1849.”²³ Mere specifikt henviste Venstre til den “Grundlovsmæssige Forret” som Folketinget angiveligt nød for så vidt, at finanslove ifølge grundloven først skulle behandles der, hvilket de mente

[...] giver Folkethinget Magt til at umuliggjøre enhver Regerings Bestaaen, som vil modsætte sig Dets bestræbelser, og saaledes efterhaanden at indføre som regel, at Regeringen til enhver given tid repræsenterer de Anskuelser, som deles af Folkethingets flertal, hvilket med andre Ord er Gjennemførelsen af den Parlamentariske Regeringsform.²⁴

Det Forenede Venstre hævdede denne relativt opportunistiske læsning af Juni-grundloven over den gældende grundlov som grundlag for folkets selvstyre, men kombinerede også deres revisionistiske konstitutionalisme med direkte henvisninger til folket og dets selvstændige autoritet og aktivitet. Folket må her forstås som befolkningen som helhed, men med sit klare semantiske og politiske tyngdepunkt i det store flertal bestående af bønder og arbejdere, der udgjorde Venstres bagland: “Det vil beroe paa Folket selv, paa Benyttelsen af den almindelige Valgret, om og naar Bestræbelserne i denne Henseende skulle føre til Seir.”²⁵

I deres kamp for folkeligt selvstyre konfronterede Det Forenede Venstre de forskellige politiske kræfter, der senere blev til Højre, som insisterede på Juni-grundloven og Den Gennemsete Grundlovs kontinuitet, de to tings ligestilling og kongens grundlovssikrede ret til at udpege regeringer, der også udgjorde grundlaget for deres politiske magt; en grundlovsmæssig orden, der var introduceret for at “undgaa de Forfærdeligheder, man saa i andre lande, hvor Folkenes store Masse først havde ødelagt Magthaverne og dernæst sig selv” – med implicit henvisning til Den Franske Revolution.²⁶ Justitsminister Christian Sophus Klein protesterede således mod

23 *Dagens Nyheder*, 2. juni, 1870, 2.

24 *Dagens Nyheder*, 2. juni, 1870, 2; se også Himmelstrup og Møller, “Grundlov af 5. Juni 1849,” 66 (§ 52); Himmelstrup og Møller, “Gennemsete Grundlov af 1866,” 120 (§ 48).

25 *Dagens Nyheder*, 2. juni, 1870, 2. Den gensidige henvisning til *Junigrundloven* og ”Folkets moralske ret” som legitimationsgrundlag gentages i Venstres første partiprogram to år senere. Venstre, *Venstres Program af 23de marts 1872* (Odense: Fyns Venstreblads Trykkeri, 1872), 1.

26 *Nationaltidende* 10. juni, 1885, 5; Alfred Bindeslev, *Konservatismens historie i Danmark fra 1848 til 1926. Bind 1* (Odense: Kulturhistorisk Forlag, 1936), 336-8; Clemmensen, “Fra Junigrundlov,” 199; Warring, *Historie, magt og identitet*, 77-8; se også Himmelstrup og Møller, “Gennemsete Grundlov af

“den nye statsretslige Doctrin, der i strid med Grundlovens Ord og Aand, fordrer en aldeles overvejende Magt for det ene Thing, en folkelig Selvstyrelse, eller en Parlamentarisme”.²⁷ Tilsvarende bemærkede “en gammel Grundlovsmænd”, at

[...] hvad Selvstyrelsen angaar, saa falder det meget vanskeligt at fatte, hvad der egentlig kan være ment dermed [...] Vor Statsforfatning er et konstitutionelt Monarki, i hvilken Kongemagten altid maa have en saadan Magtfylde, at den kan staa over Partierne og løse den Opgave at beskytte en større Minoritet imod en ringe Majoritets Overgreb.²⁸

Højre afviste således Venstres begreb om folkets selvstyre som både grundlovsstridigt og nært beslægtet med farlige og samfundsundergravende idéer som “Folkesuverænitet”.²⁹

Højrekræfterne kritiserede derudover det folkebegreb, der animerede venstres vision om folkets selvstyre, som de påpegede hovedsageligt henviste til “Almuen, der ganske vist er den talrigste, men som desværre ogsaa [...] er den mindst oplyste” og konkluderede på den basis at “Selvstyre i Venstres Forstand og udøvet i dets Aand, vilde føre til en almindelig Tilbagegang i vor Udvikling”.³⁰ Det folkebegreb, som de selv appellerede til for at legitimere deres politik, var på mange måder en fortsættelse af det nationalliberale folkebegreb og den nationalisme, der dominerede under de Slesvigske Krige. De lagde særlig vægt på det unikke forhold mellem kongen og folket cementeret med grundloven og den eksterne trussel fra Tyskland, der nødvendiggjorde prioriteringen af forsvarssagen.³¹

Det Forenede Venstre opnåede et absolut flertal i Folketinget ved valget i 1872, og i slutningen af marts 1873 henvendte de sig til kongen med krav om, at “Regjeringen er i Overensstemmelse med det af den almindelige Valgret udgaaede Thing, og at dens Forberedelse og Ledelse af Lovgivningsværket følgelig sker med de For-

1866,” 115 (§ 13); Himmelstrup og Møller, “Grundlov af 5. Juni 1849,” 63 (§ 19).

27 *Berlingske politiske og Avertissementstidende*, 15. november, 1873, 2.

28 *Fædrelandet*, 24. november, 1873, 1.

29 Henning Matzen, *Grundloven og Folkets Selvstyrelse* (København: Gyldendal, 1873), 3-4, 9, 17-18.

30 *Fædrelandet*, 3. november, 1873, 2.

31 Warring, *Historie, magt og identitet*, 67-8, 77-8; Niels Finn Christiansen, “Folkets danskhed 1864-1920,” i *På sporet af dansk identitet*, red. Flemming Lundgren-Nielsen (København: Spektrum, 1992), 165.

maal for øje, som Folket ved Valgene af sine Repræsentanter har tilkjendegivet som sine”.³² Kongen afviste prompte med henvisning til hans grundlovssikrede ret til at udpege regeringer.³³

I 1875 udpegede kongen en ny regering anført af den stærkt konservative Jacob Brønnum Scavenius Estrup, der var indædt modstander af Venstres krav om folketingsparlamentarisme; en modstand som han stædigt bibeholdt over de næste 19 år og 57 dage som regeringsleder. På den anden side stod venstrehøvdingen Christen Berg, der lige så stædigt bibeholdt sin tro på, at “Valgbarhed og Valgret ville forene sig om at skabe et Folketing med indre Kraft til at løfte den politiske Hovedopgave: Folkets Selvstyrelse, og paa denne Forfatningsmæssige Grund at føre Frihedsudviklingen frem”.³⁴

I løbet af denne lange periode i opposition opbyggede Venstre og særligt den indflydelsesrige Grundtvigianske del af bevægelsen et stort netværk af frivillige foreninger, frimenigheder og uafhængige uddannelsesinstitutioner for bønderne og almuens, der skulle skabe national, kulturel og politisk selvbevidsthed blandt dem med henblik på at omdanne dem til et sammenhængende og uafhængigt folk.³⁵ Denne dannelsesproces måtte af praktiske såvel som principielle (liberale) grunde foregå udenom staten gennem diverse frivillige institutioner i civilsamfundet, der fik en enorm indflydelse.³⁶ Det Grundtvigianske folkebegreb var grundlæggende nationalromantisk, men havde også en social dimension for så vidt, at det hovedsageligt blev identificeret med bønderne og almuens. Dette folk blev derudover opfattet som uafhængigt af, hvis ikke i modsætning til, stat og regering. Dette folkebegreb blev basis for, hvad Ove Korsgaard har beskrevet som en særlig “folke-nationalis-

32 *Rigsdagstidende* 1872-73, sp. 211-4.

33 *Rigsdagstidende* 1872-73, sp. 3885-86.

34 Christen Berg, *Fra Rigsdagen* (København: Schönberg, 1879), 51.

35 Korsgaard, *Kampen om folket*, 265-6, 310, 321-2. N.F.S. Grundtvig var umiddelbart kritisk overfor demokrati såvel som bønderne og almuens (*qua* “folkets”) inklusion i politik, men anerkendte senere udviklingen som uomgængelig og koncentrerede sig om at uddanne dem til at løfte ansvaret. Hen mod slutningen af hans liv kæmpede han mod *Den Gennemsete Grundlovs* “elitisme” i folkets navn og efterlod derved en kompleks arv, der blev grundlaget for en bred Grundtvigiansk bevægelse, som blandt andet blev en central del af Venstre. Bertel Nygaard, “Fenrisulven sluppet løs: Grundtvig og det revolutionære demokrati i 1830,” *Slagmark* 69 (2014): 53-69; Nevers, *Fra skældsord til slagord*, 86-89, 129-32; Korsgaard, *Kampen om folket*, 216-28, 339; Nevers og Skov, “Folk’ish Heritage,” 439.

36 Korsgaard, *Kampen om folket*, 342-43.

me”, uafhængig af staten, der kom til at forme Venstres politiske diskurs og kamp for at omdanne deres folkelige opbakning og flertal i Folketinget til regeringsmagt *qua* folkets selvstyre.³⁷

I starten insisterede Venstre på den grundlovsmæssige overensstemmelse mellem folkets selvstyre og kongemagten (nærmere bestemt “den konstitutionelle Konges Grundlovsmæssige særrettigheder”) og tilskrev regeringen skylden for konflikterne: “Grundloven hviler på den Forudsætning, at der fornuftigvis ingen Uenighed kan være mellem Konge og Folk; men Mindretallet søger mod Grundloven at dække sin Magtstilling med Kongens Navn”, som Frede Bojsen forklarede i 1875.³⁸ Men den Grundtvigianske folkeforståelse kombineret med kongens konsekvente støtte til Højre begyndte at udfordre den overleverede forbindelse mellem folk og konge i Venstres politiske diskurs, til fordel for folkets selvstyre via dets repræsentanter i Folketinget. Det kom for eksempel til udtryk i Viggo Hørups ikoniske (og implicit republikanske) beskrivelse af Folketinget, som “den højeste Myndighed i Landet, [der] hverken har nogen over sig eller ved Siden af sig”.³⁹

III. DET FOLKEDELIGE GENNEMBRUD OG SELVSTYRETANKENS UDVIKLING

I 1881 tabte Estrup-regeringen to folketingsvalg i træk til Venstre men blev siddende på magten. Christen Berg anklagede dem for, at “[forvexle] visse Klassers Magtstilling i det politiske Liv med, hvad der er Landets Vel [...] at sætte sig imod det danske Folk efter at det stærkere end nogensinde siden 1849 har udtalt sig imod Ministeriet”.⁴⁰ Han annoncerede samtidig den såkaldte “visnepolitik”, hvorved Venstre ville bruge sit flertal i Folketinget til at “[lade] Altning visne i Hænderne paa et

37 Korsgaard, *Kampen om folket*, 346–62; Nevers og Skov, “Folk’ish Heritage,” 437. På trods af dele af den Grundtvigianske bevægelses fortsatte ambivalens i forhold til demokratiet. Den Grundtvigianske teolog Frederik Hammerich afviste f.eks. fuldkommen Venstre og deres kamp for folkets selvstyre, som “Mængdens Herredømme, [der] først kunde naas ved en Omstyrtning af Statsforholdene.” Frederik Hammerich, *Grundtvig og det forenede Venstre. En Redegørelse og et Vidnesbyrd* (København: Gyldendal, 1875) 49; se også Nevers, *Fra skældsord til slagord*, 129–31.

38 *Dagens Nyheder*, 2. juni, 1870, 2; *Morgenbladet*, 20. juni, 1875, 1.

39 *Morgenbladet*, 31. december, 1878, 2.

40 *Rigsdagstidende 1880-1881*, sp. 5980.

Ministerium, der trodser den almindelige Valgret” – dvs. en slags lovgivningsstrejke for at tvinge Estrup-regeringen til gå af.⁴¹

Juraprofessor Henning Matzen havde imidlertid allerede udtænkt et modtræk: Ifølge Grundlovens § 25 kunne kongen udstede provisoriske love, når Rigsdagen ikke var samlet (om end de skulle forelægges næste Rigsdagssamling), og ifølge § 21-22 kunne kongen hjemsende eller opløse hele Rigsdagen eller et af tingene og derved skabe forudsætningerne for at vedtage provisoriske love udenom Folketinget.⁴² Venstre havde på forhånd erklæret, at brugen af provisorier ville blive anset som et brud på grundloven.⁴³ Men lige lidt hjalp det, og den 1. april underskrev kongen regeringens provisoriske finanslov, der tillod dem at regere uden om Folketinget – en praksis der fortsatte helt frem til 1894.⁴⁴

Dagen efter var de politiske skillelinjer klart optrukket i aviserne. På forsiden af *Politiken* opfordrede Venstres folketingsgruppe “Folket til at samles om sin grundlovshjemlede Ret under den Kamp, som alvorligere end nogensinde stiller uafviselige Krav til alle gode Kræfter”, mens Højres Rigsdagsmedlemmer, på forsiden af *Dagbladet*, erklærede “Vi ere beredte til at stå fast i denne Kamp og opfordre Eder til at stille Eder ved vor Side og ikke at spare nogen Møje for at bringe vort Fædreland ud af det Uføre, hvori Venstres grundlovsstridige Magtstræben har ledet det ind”.⁴⁵ Over de næste par uger var der store møder og demonstrationer for og mod regeringen og provisorierne, organiseret af partiernes nye støtteklubber og

41 *Rigsdagstidende 1880-1881*, sp. 5976. Claus Friisberg påpeger, at selvom Venstres i denne periode nedtonede deres eksplicitte krav om folketingsparlamentarisme til fordel for et simplere krav om Estrup-regeringens afgang, forblev målet det samme. Claus Friisberg, “Venstres kamp for folkets selvstyre 1872-1901,” *Historisk tidsskrift* 114, nr. 2 (2015): 448-450.

42 Henning Matzen, “Grundloven og Parlamentarismen,” *Dagbladet*, 17.-20. maj, 1873; se også Himmelstrup og Møller, “Gennemsete Grundlov af 1866,” 116-7 (§§ 21-2, 25); René Karpantschof, *De stridbare danskere: Efter enevælden og før demokratiet 1848-1920* (København: Gad, 2019), 258.

43 Se eksempelvis *Morgenbladet*, 26. marts 1885; se også Karpantschof, *De stridbare danskere*, 265. Enkelte konservative stemmer såsom godsejeren Frederik Oldenburg identificerede ligeledes Matzens planer som et “Statscoup.” Frederik Oldenburg, *Statscoup. Til forstaaelse af Situationen* (København: Lehmann og Stage, 1885), 99-102.

44 Karpantschof, *De stridbare danskere*, 274.

45 *Politiken*, 2. april, 1885, 1; *Dagbladet*, 2. april, 1885, 1; se også Karpantschof, *De stridbare danskere*, 274.

vælgerforeninger, der bragte titusindvis af folk på gaden og flere gange eskalerede til deciderede konfrontationer.⁴⁶

I denne højspændte situation forsøgte en enlig Venstre-tilhænger at myrde Estrup d. 21. oktober. Regeringen reagerede prompte med flere repressive provisoriske tiltag, der bl.a. udvidede politistyrken, oprettede et gendarm-korps og ulovliggjorde riffelforeninger samt alle former for opildnen til had mod regeringen eller mellem samfundsklasser. Flere prominente oppositionspolitikere og redaktører blev fængslet, heriblandt Christen Berg og Viggo Hørup. Den statslige repression affødte yderligere protester fra Venstres tilhængere, og ledte dermed til endnu større politisk polarisering og mobiliseringer fra begge sider.⁴⁷

René Karpantschof har dokumenteret og analyseret omfanget af de politiske mobiliseringer i denne periode og fremhæver særligt 1885-1888 som et decideret "folkeligt gennembrud", der fik langsigtede konsekvenser. Det øgede permanent befolkningens politiske deltagelse i organisationer, demonstrationer og valg. På den måde udviklede befolkningen sig til en selvstændig politisk magtfaktor, der ikke længere kunne ignoreres eller kontrolleres, men måtte inddrages politisk. Selvom de folkelige mobiliseringer i denne periode ikke direkte producerede større politiske forandringer, fremhæver Karpantschof dem som baggrunden for det forlig, som moderate Højre- og Venstre-kræfter indgik i 1894, der var med til at afslutte Estrups regeringsperiode samt provisorierne. Det udgjorde grundlaget for systemskiftet i 1901, hvor kongen begyndte at udpege regeringer i overensstemmelse folketingsflertallet svarende til den oprindelige vision om folkets selvstyre, formuleret af Det Forenede Venstre i 1870.⁴⁸

De folkelige mobiliseringer under forfatningskampen og det populære gennembrud understøttede den fremherskende Grundtvigianske forståelse af folket som en kollektiv politisk aktør uafhængig af stat og regering og formede ligeledes forestil-

46 Karpantschof, *De stridbare danskere*, 265-281.

47 Karpantschof, *De stridbare danskere*, 286-93.

48 Karpantschof, *De stridbare danskere*, 295f; René Karpantschof, "Gaden og parlamentet: Kollektive aktioner, demokrati og den moderne politik tilblivelse i Danmark 1835-1901" (ph.d.-afhandling, 2. udg., Københavns Universitet, 2006), 229-290; se også René Karpantschof og Flemming Mikkelsen, "Folkelige protestbølger og demokrati i Danmark 1700-2000," *Historisk tidsskrift* 113, nr. 2 (2013): 394-444.

lingerne om folkets selvstyre.⁴⁹ Begrebet blev fortsat hovedsageligt brugt af Venstretilhængere til at beskrive af folketingsparlamentarisme som en specifik konstitutionel regeringsform, hvorved man forestillede sig, at folket (bestående af enkelte husstande repræsenteret gennem husbondens almindelige valgret) styrede gennem valg af repræsentanter til Folketinget, der dannede grundlag for regeringen. Men begrebet udviklede sig også i mere radikale retninger under forfatningskampen.

I Venstres politiske diskurs var folkets selvstyre forankret i og legitimeret af deres opportunistiske fortolkning af Junigrundloven såvel som folket selv og dets *moraliske* ret til selvstyre.⁵⁰ Begge dele blev i perioden modarbejdet af regeringen, statsapparatet såvel som kongen, og på den måde kom folkets selvstyre også til at beskrive folkets kamp mod dem for at realisere deres selvstyre, som det blandt andet kan ses i Viggo Hørups tale fra 1883:

Og Vort Samlingsord skal være Folkets Selvstyre. (hørt) Det er intet Kongeord. Det Ord er bondefødt. Det er født i Striden. Det er tungt nu af et helt Folks retmæssige Vrede. Men det skal blive et Fredens Ord for vort Folk [...] Et leve for et ærekært, et selvstyrende Folk.⁵¹

Af denne vej fik begrebet også konnotationer af en vis autoritet og kapacitet til selvbestemmelse kultiveret i og af folket selv, der var uafhængig af og hævet over stat og regering.⁵² Den fandt sit primære udtryk i den folkelige og politiske bevægelse, der kæmpede for demokrati – siden 1848 ofte blot beskrevet som demokratiet blandt

49 Nevers, *Fra skældsord til slagord*, 119; Nevers og Skov, "Folk'ish Heritage," 440, 435-36.

50 Venstre, *Venstres Program*, 1.

51 *Morgenbladet*, 26. juni, 1883, 2. Det er selvfølgelig værd at bemærke, at Hørup her er meget antagonistisk over for kongen, hvorimod store dele af Venstre forblev langt mere imødekommende i deres retorik. Friisberg, "Venstres Kamp," 448-50.

52 Selvom de mest iøjnefaldende formuleringer af denne forestilling om folkets selvstyre hovedsageligt stammer fra en gruppe af intellektuelle i hovedstaden (de såkaldte "europæere"), kan lignende idéer om folkets selvstændige autoritet og aktivitet spores tilbage til både Venstres første manifest fra 1870 såvel som Grundtvigianske forestillinger om folket. De kom derfor også til udtryk i mange andre dele af Venstre. Den relativt konservative venstremand Grev Ludvig Holstein-Ledreborg insisterede f.eks. allerede i 1875 på, at "Maalet er den grundlovsmæssige Frihed [...] Og hvem skal kæmpe for at naa Maalet? Folket selv, thi hævder det ikke selv sin Frihed og sin Ret, er der ingen som vil gjøre det for Folket" i *Morgenbladet*, 20. maj, 1875.

dens tilhængere.⁵³ Folkets selvstyre henviste altså ikke bare til, at folket burde styre gennem deres valg af repræsentanter til Folketinget, som grundlag for regeringen, men også, meget mere grundlæggende, gennem bestemmelsen af selve regeringsformen. Denne forståelse af folket som en slags grundlæggende konstituerende magt trak på og radikaliserede elementer fra den forudgående naturretstænkning og social kontraktteori, suppleret af den Grundtvigianske idé om folket som en sammenhængende og autonom politisk aktør, der stod udenfor og, i sidste ende, over staten såvel som grundloven.⁵⁴

Venstremand og filosofiprofessor Harald Høffding opsummerede denne forståelse af demokrati og folkets selvstyre i en grundlovstale i 1889: "Demokrati er ikke en Forfatning, man kan indføre. Rent parlamentarisk Virksomhed er ikke nok til at grundlægge det", og uddybede: "Det er det dygtige Arbejde i det borgerlige Livs smaa Kredse, den Kraft og Kløgt, som her udvikler sig, der vækker Selvfølelsen og Frihedsfølelsen hos et Folk og fører til Fordringen om Selvstyrelse."⁵⁵ Han insisterede derudover på, at

Saa længe der i Danmark lever et Folk med en fast Vilje til at være sig selv, til at arbejde med sin bedste Kraft i Livets forskellige Forhold, til – i onde som i gode Tider – at tale sit eget Sprog, tænke med sit eget Hoved og følge sit eget Hjertes Overbevisning, saa længe bestaar det danske Demokrati.⁵⁶

Folket fremstår her som en form for grundlæggende konstituerende magt og ekstra-institutionel demokratisk bevægelse mod selvstyre (folketingsparlamentarisme) uafhængigt af grundloven. Venstre refererede fortsat til Junigrundloven som legitimationsgrundlag for partiets primære politiske projekt dvs. folkets selvstyre i be-

53 Nevers, *Fra skældsord til slagord*, 136–37, 128.

54 Om konstituerende magt i en bredere historisk kontekst se bl.a. Andreas Kalyvas, "Constituent Power," i *Political Concepts: A Critical Lexicon*, red. J.M Bernstein, Adi Ophir og Ann Laura Stoler (New York: Fordham University Press, 2018), 87–117; Andreas Kalyvas, "Democracy, Popular Sovereignty and the Constituent Power," *Constellations* 12, nr. 2 (2005): 223–44; Antonio Negri, *Insurgencies: Insurgencies: Constituent Power and the Modern State* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999; Lucia Rubinelli, *Constituent Power: A History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2020).

55 *Politiken*, 6. juni, 1889, 1.

56 *Politiken*, 6. juni, 1889, 1.

tydningen folketingsparlamentarisme. Men den særlige forståelse af folket og dets selvstyre som mere eller mindre uafhængige af og med forret frem for både regeringer, folketingsflertal og grundlov, der var blevet formet af de politiske kampe og folkelige mobiliseringer under forfatningskampen, var langt mere central. Den blev desuden en afgørende indflydelse på senere forståelser af demokrati som folkestyre, som blev hegemonisk i perioden efter systemskiftet og kan spores hele vejen frem til i dag.⁵⁷

IV. KONKLUSION

Denne artikel har bidraget med en begrebshistorisk analyse af "folkets selvstyres" betydning i forfatningskampen i slutningen af det nittende århundrede. Folkets selvstyre udgjorde en central del af formuleringen og udbredelsen af demokratiske idéer i Danmark med udgangspunkt i det hegemoniske folkebegreb og blev en forløber for det senere danske synonym for demokrati "folkestyre," der blev fremherskende efter forfatningskampens konklusion med systemskiftet i 1901. Folkets selvstyre henviste oprindeligt til Det Forenede Venstres politiske målsætning om folketingsparlamentarisme, men udviklede sig under forfatningskampen til også at udtrykke en række relaterede og radikale forestillinger, der bl.a. privilegerede folket og dets selvstyre over kongen, skiftende regeringer og i sidste ende også grundloven, som en form for grundlæggende konstituerende magt.

BIBLIOGRAFI

- Berg, Christen. *Fra Rigsdagen*. København: Schønberg, 1879.
- Berlingske politiske og Avertissementstidende. 15. november, 1873.
- Bindslev, Alfred. *Konservatismens historie i Danmark fra 1848 til 1926. Bind 1*. Odense: Kulturhistorisk Forlag, 1936.
- Bregnsbo, Michael. "Danmark 1848: Systemskifte og borgerkrig." *Fortid og nutid*, 1998, 251–69.
- Christensen, Aksel Erhardt. *Danmark, Norden og Østersøen: Udvalgte afhandlinger*. København: Den Danske Historiske Forening, 1976.

57 Nevers og Skov, "Folk'ish Heritage," 432. For et brugbart overblik over folkestyrebegrebets rolle i senere dansk politisk historie se s. 440-6.

- Christiansen, Niels Finn. "Folkets danskhed 1864-1920." I *På sporet af dansk identitet*, redigeret af Flemming Lundgren-Nielsen, 153–89. København: Spektrum, 1992.
- Clemmensen, Niels. "Fra Junigrundlov til revideret Junigrundlov 1849-186." *Den jyske historiker* 83–4 (1999): 181–203.
- Dagbladet*. 2. april, 1885.
- Dagens Nyheder*. 2. juni, 1870.
- Faye, Anette. *Husbondret: Rettighedskulturer i Danmark, 1750-1920*. København: Tusculanum, 2008.
- Friisberg, Claus. *På Vej Mod Demokrati: Fra Junigrundloven 1849 til Junigrundloven 1915*. København: Fremad, 1975.
- . "Venstres kamp for folkets selvstyre 1872-1901." *Historisk tidsskrift* 114, nr. 2 (2015): 447–58.
- Fædrelandet*. 21. marts, 1848.
- . 3. november, 1873.
- . 24. november, 1873.
- Hammerich, Frederik. *Grundtvig og det forenede Venstre. En Redegørelse og et Vidnesbyrd*. København: Gyldendal, 1875.
- Hansen, Mogens Herman. *Demokratiets historie fra oldtid til nutid*. København: Tusculanum, 2012.
- Himmelstrup, Jens og Jens Møller. *Danske forfatningslove 1665–1953*. København: Schultz Forlag, 1958.
- Holberg, Ludvig. *Introduction til Naturens- og Folke-Rettens Kundskab, Uddragen Af De fornemste Juristers besynderlig Grotii Pufendorfs Og Thomasii Skrifter, Illustreret med Exempler af de Nordiske Historier, og confereret med disse Rigers, saa vel gamle som nye Love*. København: Johan Kruse, 1716.
- Horstbøll, Henrik. "Print-Culture and the Advent of Nationalism: State-Patriotism and the Problem of Nationality in the Popular Culture of the Printing Press during the Period of 'Vormärz' in Denmark." *History of European Ideas* 16, nr. 4–6 (1993): 467–75. [https://doi.org/10.1016/0191-6599\(93\)90177-R](https://doi.org/10.1016/0191-6599(93)90177-R)
- . "Politisk medborgerskab og Junigrundloven: Den almindelige valgrets begrebshistorie." *Den jyske historiker* 83-84 (1999): 168–80
- Jespersen, Knud. *Historien om danskerne, 1500-2000*. København: Gyldendal, 2013.
- Kalyvas, Andreas. "Constituent Power." I *Political Concepts: A Critical Lexicon*, redigeret af J.M Bernstein, Adi Ophir og Ann Laura Stoler, 87–117. New York: Fordham University Press, 2018.

- . “Democracy, Popular Sovereignty and the Constituent Power.” *Constellations* 12, nr. 2 (2005): 223–44.
- Karpantschof, René. “Gaden og parlamentet: Kollektive aktioner, demokrati og den moderne politik tilblivelse i Danmark 1835-1901.” Ph.d. Afhandling (2. udgave), Københavns Universitet, 2006.
- . *De stridbare danskere: Efter enevælden og før demokratiet 1848-1920*. København: Gad, 2019.
- Karpantschof, René og Flemming Mikkelsen. “Folkelige protestbølger og demokrati i Danmark 1700-2000.” *Historisk tidsskrift* 113, nr. 2 (2013): 394–444.
- Knudsen, Tim. “Historiens dom over 1864.” I *Efter 1864: Krigens følger på kort og lang sigt*, redigeret af Inge Adriansen og Steen Bo Frandsen, 11–59. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2016.
- Korsgaard, Ove. *Kampen om folket: Et dannelsesperspektiv på dansk historie gennem 500 år*. København: Gyldendal, 2004.
- Koselleck, Reinhart. “A Response to Comments on Geschichtliche Grundbegriffe.” I *The Meaning of Historical Terms and Concepts: New Studies on Begriffsgeschichte*, redigeret af Hartmut Lehmann og Melvin Richter, 59–70. Washington D. C.: German Historical Institute, 1996.
- . *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. New York, NY: Columbia University Press, 2004.
- . “Introduction and Prefaces to the Geschichtliche Grundbegriffe.” *Contributions to the History of Concepts* 6, nr. 1 (2011): 1–37. <https://doi.org/10.3167/choc.2011.060102>
- Kurunmäki, Jussi, Jeppe Nevers og Henk te Velde. “Introduction.” I *Democracy in Modern Europe: A Conceptual History*, redigeret af Jussi Kurunmäki, Jeppe Nevers og Henk te Velde, 1–15. New York, NY: Berghahn Books, 2018. <https://doi.org/10.2307/j.ctvw04k8b.3>
- Matzen, Henning. *Grundloven og Folkets Selvstyrelse*. København: Gyldendal, 1873.
- . “Grundloven og Parlamentarismen.” *Dagbladet* 17.-20. maj, 1873.
- Mikkelsen, Flemming. “Denmark 1700-1849: Crowds, Movement and Absolute Monarchy.” I *Popular Struggle and Democracy in Scandinavia, 1700-Present*, redigeret af Flemming Mikkelsen, Knut Kjeldstadli og Stefan Nyzell, 13–33. Hampshire: Palgrave, 2018. https://doi.org/10.1057/978-1-137-57855-6_2
- Møller, Jes Fabricius. “Junigrundloven og parlamentarismen: Om Claus Friisbergs disputat.” *Historisk tidsskrift* 108, nr. 1 (2013): 197–209.
- . “Det indskrænkede monarki og teorien om statsmagtens ligevægt.” *Historisk tidsskrift (Norge)* 93, nr. 4 (2014): 539–64. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2944-2014-04-03>
- Monrad, Ditlev Gothard. *Flyvende Politiske Blade* 3. København: C. A. Reitzel, 1842.

Morgenbladet. 20. maj, 1875.

———. 20. juni, 1875.

———. 31. december, 1878.

———. 26. juni, 1883.

———. 26. marts 1885.

Nationaltidende. 10. juni, 1885.

Negri, Antonio. *Insurgencies: Insurgencies: Constituent Power and the Modern State*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999.

Nevers, Jeppe. *Fra skældsord til slagord: Demokratibegrebet i dansk politisk historie*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2011.

Nevers, Jeppe og Jesper Lundsby Skov. "The Folk*ish Heritage in Nordic Democracy: Examples from Denmark and Norway." *Journal of Modern European History* 17, nr. 4 (2019): 432–47. <https://doi.org/10.1177/1611894419880457>

Nygaard, Bertel. "D.G. Monrads liberale manifest fra 1839." *Kultur & klasse* 107 (2009): 92–115. <https://doi.org/10.7146/kok.v37i107.22013>

———. "Demokratibegrebets gennembrud i Danmark i 1848," *Historisk tidsskrift* 111, nr. 1 (2011): 37–73.

———. "Fenrisulven sluppet løs: Grundtvig og det revolutionære demokrati i 1830." *Slagmark* 69 (2014): 53–69. <https://doi.org/10.7146/sl.v0i69.104322>

Oldenburg, Frederik. *Statscoup. Til forstaaelse af Situationen*. København: Lehmann og Stage, 1885.

Politiken. 2. april, 1885.

———. 6. juni, 1889.

Rerup, Lorenz. "Fra litterær til politisk nationalisme: Udvikling og udbredelse fra 1800- 1845." I *Dansk identitetshistorie. Bind 2.*, redigeret af Ole Feldbæk, 325–90. København: Hans Reitzel, 1992.

Rigsdagstidende 1872-73. København: J. H. Schultz.

Rigsdagstidende 1880-1881. København: J. H. Schultz.

Rubinelli, Lucia. *Constituent Power: A History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.

Seip, Jens Arup. "Teorien om det opinionsstyrte enevelde." *Historisk tidsskrift* 38 (1958): 397–463.

Sneedorff, Jens Schelderup. "Om den borgerlige Regiering." *Samtlige Skrifter. VII*, 3–343. København: Gyldendal, 1757.

Svensson, Palle. "Var vore forfatningsfædre demokrater?" *Temp* 5 (2012): 5–27.

Vammen, Hans. "Grundlaget for det moderne Danmark? Hovedlinjer i dansk politisk idéhistorie 1750-1850." *Historisk tidsskrift* 14, nr. 1 (1984): 23-36.

Venstre. *Venstres Program af 23de marts 1872*. Odense: Fyns Venstreblads Trykkeri, 1872.

Warring, Anette. *Historie, magt og identitet: Grundlovsfejringer gennem 150 år*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2004.

